

Društveno-ekonomski preobražaj sela u SR Hrvatskoj

(Analiza poslijeratnog i nagovještaj budućeg razvoja)

Dr Vlado Puljiz

Većina stanovnika naše republike živi u selima. Prema popisu od 1971. godine seoskog je stanovništva bilo 2,605.307 ili 58,9%, a gradskog 1,820.914 ili 41,1%. Broj se gradskog stanovništva u poslijeratnom razdoblju osjetno povećao: godine 1953. bilo ga je 952 tisuće ili 24,2%, a 1961. godine 1.282 tisuće ili 30,8%. Seoski stanovnici sele u gradove zbog zapošljavanja, boljih materijalnih uvjeta života, socijalne promocije te zbog drugih razloga. S druge strane, izvjestan broj većih seoskih naselja u kojima se razvila društvena privreda, u kojima postoje društvene institucije i koja su prometno povezanija, poprima značajke gradova, urbanizira se.¹ Preseljavanje u grad i urbanizacija sela dva su konvergentna procesa koja će u budućnosti dovesti do toga da nećemo, bar prema klasičnim kriterijima, razlikovati sela i gradove. Postepeno će nestajati historijski jaz između njih koji se pojavio, kako ističe Marx, kao izraz prve velike društvene podjele rada.

Ono što ovdje želimo analizirati jest način na koji se u socijalističkom društvu razvijalo selo u našoj republici, zatim njegove sadašnje probleme i perspektive njihova rješenja.

NEKOLIKO NAPOMENA O PREDRATNOM SELU

Naše je prijeratno seljaštvo živjelo u veoma bijednim prilikama. Posjedi su bili maleni, rasparcelirani, slabo opremljeni, neproduktivni. Na njima su životarila relativno brojna domaćinstva. Životne prilike tadašnjeg seljaštva

¹ Prema podacima Ivanke Ginić (od koje smo i preuzeli podatke o gradskom i seoskom stanovništvu), između 1961. i 1971. godine u Hrvatskoj su - po važećim statističkim kriterijima - 32 naselja od seoskih odnosno mješovitih postala gradska. (Dr Ivanka Ginić: »Koncentracija stanovništva u gradovima Jugoslavije«, *Stanovništvo* 11-2/1972, str. 15.)

lucidni Mijo Mirković ocjenjuje: »Za život je potrebno tako malo i nitko ne zna kao seljak sa koliko se može ipak živjeti.«²

U selo su prodirali robno-novčani odnosi i kapitalistička privreda te razarali seljakovu autarkiju. Vanjska, gradska privreda otimala je seljaku dijelove njegova nekad zaokruženog gospodarenja, koje je obuhvaćalo proizvodnju i preradu hrane, pravljenje odjeće i obuće, izradu alatki, posuđa i svega potrebnoga; ona ga je prisiljavala da iziđe na tržište. Kako je ono što je ranije proizvodio sada kupovao, kako su mu rasli porezi i druge novčane obaveze, kako je bio zadužen, seljak je stalno bio u grozničavoj potrazi za novcem.³ Nešto je prodavao od svojih proizvoda, ali mu to nije bilo dovoljno. Većina seljaka nije mogla živjeti od vlastitog posjeda⁴. I uz ondašnju, primitivno opremljenu poljoprivredu, postojali su veliki viškovi radne snage.⁵ Industrija je bila slabo razvijena, pa je mogla primiti tek malobrojne iz armije nezaposlenih i poluzaposlenih seljaka. Kao oblici zapošljavanja izvan vlastitog posjeda najrasprostranjeniji su bili: nadnica kod bogatijih seljaka, sezonski poljoprivredni rad u drugom kraju (najviše u Slavoniji i Vojvodini), rad u šumi ili »na štreki«, odlazak u inozemstvo. Oni seljaci koji nisu imali sporedne zarade, ili im je bila nedostatna, zaduživali su se kod banaka, trgovaca, kulaka i drugih zeleniša.⁶ Lihva i trgovina, ti pretpotopni oblici kapitala, služili su prvobitnoj kapitalističkoj akumulaciji, razdvajanju poljoprivrednih proizvođača od njihovih sredstava za proizvodnju; bili su promotori klasne diferencijacije u našem predratnom selu.

Mada je bio siromašan, mada se potucao za sporednom zaradom, mada je sve dublje padao u mrežu kapitalističkih eksploatatora, mada se proletarizirao, predratni je siromašni seljak rješenje svojih problema ipak vidio u zemlji, u kupovini nove parcele, u širenju svog posjeda.⁷ Bile su to agrariističke iluzije na kojima je u političkoj nadgradnji bujala narodnjačka demagogija gradske gospode, koja je propovijedala neprolaznu idilu seljačkog života. Industrijska je civilizacija, kako su uvjerali seljake, tek prolazna devijacija historijskog razvoja.⁸

U presudnoj revolucionarnoj situaciji 1941. godine od političkih je snaga jedina Komunistička partija ponudila realan put rješavanja seljačkog pitanja: industrijalizaciju zemlje i socijalističku preobrazbu društva. Seljaštvo se stoga, ostavljeno od svih drugih, priklonilo Partiji i bilo masovna snaga revo-

² Mijo Mirković: *Održanje seljačkog posjeda*, Zagreb, Hrvatska naklada, 1937, str. 14.

³ »Sitni seljak je zbog razaranja kućne industrije prinuđen da traži sporednu zaradu, utoliko više ukoliko sa razvojem robne privrede više raste njegova potreba u novcu.« (Karl Kautsky: *Agrarno pitanje*, Beograd, Kultura, 1953, str. XXVII.)

⁴ Milan Komadinić piše da je 1932. godine u Savskoj banovini bilo 49,06%, a u Primorskoj 94,62% seljačkih gospodarstava bez dovoljno hrane do nove žetve. (Milan Komadinić: *Problem seljačkih dugova*, Beograd, Štamparija »Privredni pregled«, 1934, str. 58.)

⁵ Rudolf Bičanić je izračunao da je u Savskoj i Primorskoj banovini, koje se uz neka odstupanja podudaraju s teritorijem današnje SR Hrvatske, bilo oko milijun ili 2/5 suvišnih radnih ruku. (R. Bičanić: *Agrarna prenapučenost*, Zagreb, Gospodarska sloga, 1939, str. 16.)

⁶ Prema Komadiniću tridesetih godina u vrijeme kulminacije problema seljačkih dugova, u Savskoj je banovini bilo 36,13% zaduženih seljačkih gospodarstava, a suma dugova iznosila je po jednom gospodarstvu 7.444,39 dinara. U Primorskoj banovini bilo je 54,40% zaduženih seljaka - u prosjeku s 12.976,80 dinara duga (Milan Komadinić, *op. cit.*, str. 60.)

⁷ Bogdan Stojsavljević piše: »Sitni seljaci držali su se svojih parcela, nisu lako napuštali svoje selo, iako od bijednog posjeda nisu mogli živjeti. No nisu gotovo nikada gubili nadu da će ipak kad-tad prikupiti nešto, povećati gospodarstvo i postati pravi seljaci...« B. Stojsavljević: (*Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929*, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, 1965, str. 119.)

⁸ Time se može objasniti uspjeh seljačkih stranaka u našim krajevima što je Vladimira Bakarića svojevrmeno navelo na ocjenu da je »...hrvatsko seljaštvo jedno od najorganiziranijih u svijetu.« (V. Bakarić: *O poljoprivredi i problemima sela*, Beograd, Kultura, 1960, str. 23.)

lucije, saveznik radničke klase u borbi protiv tuđina i kapitalističkog poretka. Socijalistička će revolucija sa svoje strane znatno utjecati na seljaštvo; ona će razbiti uske lokalne horizonte u kojima je ono dotada živjelo.⁹

PROMJENE U AGRARNOJ STRUKTURI

Agrarna reforma i kolonizacija 1945-1948. godine bile su prve mjere socijalističke države koje su radikalno zadirale u sistem podjele zemljišta. Od eksproprijiranog vlegleposjeda, od oduzetog zemljišta banaka, poduzeća, crkava, manastira, te privatnih posjeda iznad utvrđenog maksimuma, formiran je zemljišni fond od 390.510 ha zemljišta, od čega obradivog 237.017 ha. Nadalje, iz Hrvatske je bilo 9.279 domaćinstava saveznih te 12.183 domaćinstava unutarnjih kolonista, koji su dobili zemlju iz agrarnom reformom formiranog zemljišnog fonda. Zemlja je bila nadijeljena za još ukupno 95.915 seljaka. Agrarni interesenti, kolonisti, te seljačke radne zadruge dobile su 149.271 ha. Od preostale zemlje prikupljene agrarnom reformom (241.239) formirana su državna dobra ili je pak bila dodijeljena raznim državnim ustanovama.¹⁰

Drugom agrarnom reformom 1953. godine, kojom je privatni posjed poljoprivrednika limitiran na 10 ha, a nepoljoprivrednika na 3 ha, prikupljeno je oko 24 tisuće hektara zemlje za socijalistički sektor.

Socijalistički sektor poljoprivrede brže se razvijao kada je naše društvo društvo snažnije zakoračilo samoupravnim putem razvoja. To se u selu naročito osjetilo krajem pedesetih godina. Međutim, u posljednjih nekoliko godina zapažena je stagnacija u razvoju društvenog sektora, kao uostalom i poljoprivrede u cjelini.

Tabela 1

Osnovni pokazatelji razvoja društvenog sektora poljoprivrede u Hrvatskoj

	1955.	1960.	1965.	1970.	1973.
Broj organizacija	1.857	1.440	546	381	388
Broj zaposlenih u tisućama	36	53	50	37	36
Obradiva površina u tisućama ha	146	218	286	322	335
Otkupljeno zemljište u ha	...	11.001	13.179	3.926	1.346
Uvjetna grla stoke u tisućama	50	109	93	99	126*
Pogonska snaga u tisućama KS	89	295	580	533	523*
Potrošnja mineralnog gnojiva u tisućama tona	29	140	364	239	237

* Podaci za 1972. godinu, a uzeti su iz interne dokumentacije Republičkog zavoda za statistiku SRH.

Za 1973. godinu izvor je *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1974.* i *Statistički godišnjak Jugoslavije 1974.*

⁹ Vladimir Bakarić piše: »Seljak je temeljito prošao kroz revoluciju; ona je iz zglobova izbacila sve stare odnose i sva stara shvaćanja. Seljak je definitivno prestao biti onaj patrijarhalni, u sebe zatvoreni seljak; on je spreman da i napusti selo i odnose koje selo, onakvo kakvo smo imali, rađa«. (V. Bakarić: *Aktuelne teme*, Zagreb, 1965, str. 94.)

¹⁰ Podaci su iz knjige Vladimira Stipetića: *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945-1948. godine*, JAZU, Zagreb, 1954.

U cjelini gledano, društvena su gospodarstva znatno unaprijedila proizvodnju na vlastitim površinama. Ona su također bila i katalizator promjena u individualnoj poljoprivredi, posebno putem kooperacije. Kooperacija je najviše bila razvijena u prvoj polovini šezdesetih godina. Godine 1965. bilo je 124 tisuće individualnih kooperanata u biljnoj te 97 tisuća u stočarskoj proizvodnji. Sada je kooperacija individualnog i društvenog sektora, zbog nesigurnosti tržišta te nepostojanja pouzdanijih trajnijih aranžmana u pogledu cijena i plasmana proizvoda, u izvjesnom nazadovanju: godine 1973. bilo je 70 tisuća kooperanata u biljnoj te 63 tisuće u stočnoj proizvodnji.

Što se tiče individualne proizvodnje, ona je rasla sporije nego na društvenom sektoru. U posljednje vrijeme individualna proizvodnja čak i opada, ali ipak stalno raste produktivnost rada po jednom poljoprivredniku.

Tabela 2

Osnovni pokazatelji razvoja individualnog sektora poljoprivrede u SR Hrvatskoj

	1951.	1960.	1969.	1973.
Broj gospodarstava u tisućama	667	653	615	...
Radna snaga u poljoprivredi u tisućama	...	1.259	1.089	...
Obdajiva površina u tisućama ha	1.910	2.009	1.854	1.757
Potrošnja mineralnih gnojiva u tisućama tona	46	175	180	229*
Broj traktora	356	1.282	13.337	39.168**

* Podatak za 1972. godinu. Uzet je iz interne dokumentacije Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, a za 1973. izvor je *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1974.* i *Statistički godišnjak Jugoslavije 1974.*

** Broj traktora u individualnoj poljoprivredi vrlo brzo raste i sada (1975) ima ih oko 70 tisuća.

Broj individualnih gospodarstava, kao i broj poljoprivredne radne snage, smanjio se. Donekle je ublažena agrarna prenapučenost koju smo naslijedili od prije rata. Ipak, posjed je ostao malen, ekonomski marginalan.¹¹ Prosječno seljačko gospodarstvo 1969. godine imalo je oko 3 ha obradivog zemljišta. No unatoč tome osjetna je tendencija modernizacije individualne poljoprivrede; nju indicira povećanje potrošnje umjetnih gnojiva i prodor mehanizacije.

Mada je u povećanju i područjavanju poljoprivredne proizvodnje postignut osjetan napredak, posljednjih se godina u poljoprivredi osjećaju elementi krize. Ta je kriza dobrim dijelom posljedica brze transformacije socijalno-profesionalne strukture seoskog stanovništva, orijentacije vitalnih kontingenata poljoprivrednika prema drugim granama privređivanja, a osobito neprilagođavanja agrarne strukture tim promjenama i zahtjevima moderne proizvodnje.

¹¹ Sliku o strukturi individualnih gospodarstava donekle zamućuju statističke definicije. Tako se gospodarstvom smatra svaki posjed veći od 10 ari (1000 m²), pa čak i manji ako ima neku intenzivnu proizvodnju ili nešto stoke. No jasno je da su prema sadašnjim kriterijima (a ova je definicija nastala tridesetih godina!) posjedi ispod 0,5 ha ekonomski irelevantni, da su to okućnice koje više ne bismo trebali tretirati gospodarstvima. Na primjer, u SR Hrvatskoj ispod 0,5 ha ima oko 68 tisuća gospodarstava, koja (uz' časne iznimke!) to zaista više nisu.

DEAGRARIZACIJA I PROMJENE SOCIJALNE STRUKTURE SELA

Socijalistička preobrazba sela najbolje se ogleda u velikom transferu poljoprivrednog u nepoljoprivredno stanovništvo, te u promjeni socijalno-profesionalne strukture sela. Rekli bismo da je, sa stajališta napretka cijeloga društva, deagrarizacija značajnija od promjena ostvarenih u agrarnoj strukturi. Ona je put preobrazbe seljačkog u industrijsko društvo, što ga je Komunistička partija u svom revolucionarnom programu nagovijestila seljacima. Preraspodjela zemljišta i zaštita malog posjednika tek su privremene političke mjere koje prethode preobrazbi sela putem socijalističke industrijalizacije. Selo može napredovati tek ako se u njemu bude smanjivao broj poljoprivrednika.

Tabela 3

*Kretanje broja poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj
1931—1971. godine*

Godina	Ukupan broj stanovnika	Broj poljoprivrednih stanovnika	Postotak poljoprivrednog u ukupnom	Smanjenje poljoprivrednog stanovništva
1931.	3,785.271	2,634.700	69,6	...
1953.	3,936.022	2,209.716	56,1	424.984
1961.	4,159.696	1,824.819	43,9	384.897
1971.	4,426.221	1,338.267*	30,2	486.552

Izvori: Za 1931. godinu podatak o poljoprivrednom stanovništvu uzeli smo iz rada V. Stipetića: *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*, Zagreb, JAZU, str. 105. Podatak za 1953. godinu uzet je iz *Statističkog godišnjaka FNRJ 1961*, str. 320, za 1961. iz *Statističkog godišnjaka SFRJ 1969*, str. 331. Postoji i podatak o poljoprivrednom stanovništvu 1948. godine, ali on nije uporediv s drugim podacima. Ipak ima procjena (Bratislava Maksimović: »Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti«, *Stanovništvo 1/1964*), prema kojoj je 1948. u SR Hrvatskoj bilo 2.388 tisuća poljoprivrednika — prema današnjim kriterijama za poljoprivredno stanovništvo. Podaci o ukupnom stanovništvu uzeti su iz *Statističkog godišnjaka SR Hrvatske 1972*, str. 14.

* Prema popisu 1971. iskazano je u stvari 1,431.685 poljoprivrednih stanovnika. Iz više opravdanih razloga od tog smo broja odbili poljoprivrednike i od njih izdržavane osobe koje su u vrijeme popisa bile u inozemstvu. Čini se da bi se iz poljoprivrednog stanovništva mogli isključiti i od »inozemaca« izdržavani članovi u zemlji. No to izdvajanje nismo učinili jer o njima nema nikakvih podataka. (Vidjeti *Statistički godišnjak SFRJ*, str. 353.)

Agrarni eksodus u našoj republici povećavao se kao kotrljajuća gruda snijega. Ako apsolutnom smanjenju broja poljoprivrednih stanovnika pridodamo njihov prirodni priraštaj, dobivamo podatak da je u razdoblju 1961-1971. godine poljoprivredu napustilo oko 550 tisuća ljudi ili godišnje oko 55 tisuća. Široka ljudska rijeka povezala je poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo te izvršila golem učinak u progresu našega sela.

Deagrarizacijá je znatno heterogenizirala socijalnu strukturu seoskog stanovništva. U SR Hrvatskoj je godine 1971. bilo 2,605.307 seoskih, a 1,338.267 poljoprivrednih stanovnika. Ima li se na umu da je izvjestan broj poljopri-

vrednika živio u gradovima, može se zaključiti da sada poljoprivredno u odnosu na nepoljoprivredno stanovništvo predstavlja manjinu stanovništva na selu.¹² Naime, pored seoskih stanovnika koji žive izvan posjeda i kojih je 1971. godine bilo oko 400 tisuća, u kategoriju nepoljoprivrednika od onih koji žive na individualnim gospodarstvima ulazi i 369 tisuća stalno zaposlenih, zatim oko 85 tisuća bivših poljoprivrednika zaposlenih u inozemstvu, više od stotinu tisuća umirovljenika i dvadesetak tisuća seoskih poduzetnika (zamatlija, gostioničara, autoprijevoznika i slično) te od njih održavani članovi.¹³

DOHODAK I STANDARD SEOSKOG STANOVNIŠTVA

Za dohodak i standard seoskog stanovništva presudno je da je sve manji broj domaćinstava koja žive samo od zemlje. Mješovitih gospodarstava, tj. onih sa stalno zaposlenim članovima izvan gospodarstva, bilo je 1969. godine 252 tisuće ili 41%. Ako im se pribroje gospodarstva koja imaju zaposlenih u inozemstvu, zatim gospodarstva s umirovljenicima i individualnim poduzetnicima, kategorija gospodarstava sa stalnim vanjskim prihodima još je brojnija. I u tzv. čistih poljoprivrednih gospodarstava, na kojima ne žive takovi članovi, značajna je stavka »dohodak izvan gospodarstva« (od sezonskog rada, usluga, pomoći rodbine itd.). Netko je duhovito primijetio da su danas dohoci izvan gospodarstva ono što su prije rata bili seljački dugovi. Mada usporedba nije potpuno prihvatljiva, ipak nas upućuje na obrat u društveno-ekonomskoj poziciji seoskog stanovništva što ga je donio razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti.

Tabela 4

Kretanje i struktura dohotka seljačkih domaćinstava u SR Hrvatskoj prema izvorima

(u tisućama dinara)

Godina	Ukupan dohodak	%	Dohodak s gospodarstva	%	Dohodak izvan gospodarstva	%
1958.	3.442	100,0	2.543	73,9	899	26,1
1961.	4.851	100,0	3.396	70,0	1.455	30,0
1964.	8.505	100,0	6.050	71,1	2.455	28,9
1967.	12.201	100,0	7.115	58,4	5.086	41,6
1970.	16.008	100,0	8.776	54,9	7.232	45,1
1972.	28.601	100,0	12.536	43,8	16.065	56,2

Izvor. *Statistički bilteni* SZS o anketi seljačkih gospodarstava.

¹² Ova nam dva podatka pokazuju koliko je pogrešna pojmovna identifikacija sela i poljoprivrede koja se u nas često, nesvjesno, po inerciji vrši.

¹³ Podaci o stalno zaposlenim članovima izvan gospodarstva uzeti su iz popisa poljoprivrede 1969. godine, pa su utoliko nešto niži nego što su bili 1971. godine, za koju nemamo podatke. Nemamo ni točan broj umirovljenika i privatnih poduzetnika koji žive na gospodarstvima, ali znamo da su umirovljenici prema popisu 1969. godine u SR Hrvatskoj upravljali s 100.054, a privatni poduzetnici s 15.632 individualna gospodarstva.

Iz tabele je vidljiv porast ukupnog dohotka, a naročito apsolutan i relativan porast dohotka izvan gospodarstava. Sada je dohodak izvan gospodarstava osjetno veći u odnosu na dohodak s gospodarstva. Uz to je on novčani dohodak koji regularno pritječe i koji je manje aleatoran nego dohodak iz poljoprivrede. Ako se radi o dohocima iz radnog odnosa ili o mirovini, njih prati potpuno zdravstveno i socijalno osiguranje, što inače nemaju poljoprivrednici. Sve to povećava značenje i atraktivnost dohotka izvan gospodarstva i iznad njegovih numeričkih pokazatelja. Možemo reći da je vanjska zarada za prosječno seosko domaćinstvo postala glavni pravac ekonomske ekspanzije i sredstvo za stjecanje višeg socijalnog statusa i socijalne sigurnosti.

Nepoljoprivredni dohodak seosko domaćinstvo troši prije svega na individualni i kućanski standard, a rijetko ga ulaže u gospodarstvo. Odatle i potječe brži porast životne razine seoskog stanovništva nego porast individualne poljoprivrede, a ovisnost između njih sve više slabi.

Kako nam je nemoguće na ovako ograničenom prostoru iznijeti kompletniji pregled promjena u standardu seoskog stanovništva, ograničiti ćemo se samo na neke njegove indikatore.

Znatno se poboljšala stambena situacija seoskog stanovništva. Stambena površina po jednom seoskom stanovniku iznosila je 1951. godine 8,3 m², 1961. godine 10,7 m², a 1971. godine 13,1 m². Ovo povećanje stambene površine nastalo je zbog iseljavanja stanovnika iz sela s jedne, te intenzivne stambene izgradnje s druge strane.

Raspolažemo s aproksimativnim podacima da je 1971. godine u selima bilo oko 485 tisuća ili 50% od svih radio-aparata, te oko 150 tisuća ili 27% od svih televizora u republici. Može se pretpostaviti da je u većinu seoskih domova ušao električni štednjak i hladnjak, a u neka čak i stroj za pranje rublja.

Kako su seoski u odnosu na gradske stanove bili opremljeni najvažnijim instalacijama, pokazuje slijedeća tabela.

Tabela 5

Stanovi prema opremljenosti osnovnim instalacijama u SR Hrvatskoj 1971. godine

	Svi stanovi		Stanovi u gradu		Stanovi u selu	
	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupno	1,186.864	100,0	513.022	100,0	673.842	100,0
Sa centralnim grijanjem, vodovodom i električnom strujom	42.125	3,6	41.047	8,0	1.078	0,2
S vodovodom i električnom strujom	417.542	35,2	327.142	63,8	90.400	13,4
Samo s električnom strujom	623.436	52,5	137.874	26,8	485.562	72,1
Bez instalacija	103.761	8,7	6.959	1,4	96.802	14,3

Izvor: *Statistički godišnjak 1973*, str. 509.

Mada su razlike između sela i grada u pogledu opremljenosti stanova još uvijek osjetne, ipak je selo u poslijeratnom razdoblju zabilježilo znatan napredak — npr. električnu struju 1951. godine imalo je 18% seoskih domaćinstava (prije rata tek koji postotak), a 1971. godine 85,7%; struja nije došla samo u najzabačenija sela — »tamne oaze zaostalosti« — koje će se uostalom vjerojatno morati raseliti.¹⁴ Od 1955. do 1971. godine gotovo se udvostručio broj seoskih domaćinstava koja imaju vodovod — od 7,5% na 13,4%.

Električna mreža je prvi veliki infrastrukturni sistem koji se širi izvan gradova. Možemo reći da je on uglavnom prekrpio seoska naselja u našoj republici. Drugi takav sistem koji dolazi iz gradova jesu asfaltni putovi, a treći — u kojem se najviše zaostaje — jest vodovodna mreža. Izgradnjom ovih triju velikih infrastrukturnih sistema (uključujući kasnije i kanalizaciju) ostvarit će se osnovna urbanizacija seoskih aglomeracija. Mada o tome nemamo podataka, na osnovi nekih indikatora ipak možemo ustvrditi da je sada u našim selima — posebno u onim perspektivnima, veoma intenzivna izgradnja asfaltnih putova i vodovoda, kao što je prije 10-15 godina bila velika aktivnost na elektrifikaciji.¹⁵

O PROMJENI ŽIVOTNE ORIJENTACIJE SELJAČKOG STANOVNIŠTVA

Iako su promjene u stavovima i vrednotama seoskog stanovništva mnogostruke, čini se da je kao najdalekosežniju po posljedicama potrebno istaknuti promjenu odnosa prema zemljišnom posjedu te orijentaciju na nepoljoprivredna zanimanja.

Govoreći o predratnom seljaku ustvrdili smo da je on bio okrenut prema zemljišnom posjedu, da je zemlja bila centralna njegova vrijednost. Kako je poslije rata naše društvo u privrednom razvoju akcent stavilo na industrijalizaciju, kako je u njoj bilo angažirano mnogo seoskog stanovništva, tako je nastao zaokret u svijesti seljaka. Dotadašnja seljakova intenzivna, ali nedovoljno jasna aspiracija za promjenama, postala je preciznija: on će — ako ne za sebe a ono za svoje potomke — željeti drugo, nepoljoprivredno zanimanje; on će htjeti urbane tekovine; on će željeti paritet standarda s gradskim stanovnicima.¹⁶ Orijetacija na zapošljavanje izvan gospodarstva i svijest o značaju socijalističke industrijalizacije bili su ključni preduvjeti za pokretanje seljaštva stazama socijalne mobilnosti koje mu je novo društvo otvorilo. Zapošljavanje u industriji i drugim nepoljoprivrednim djelatnostima donosilo mu je očite prednosti: stalan mjesečni dohodak, dječji dodatak, socijalno i zdravstveno osiguranje, povoljniji društveno-politički status. Za

¹⁴ Koliko je bio intenzivan napor na elektrifikaciji sela, svjedoči podatak da su u razdoblju 1961—1966. godine za tu svrhu utrošene 42 milijarde starih dinara.

¹⁵ Koliko su sredstava stanovici pojedinih sela spremni dati za izgradnju asfaltnih cesta koje će ih povezati s modernom saobraćajnom mrežom, svjedoči primjer jednog sela kod Imotskog. Citiramo: »... stanovnici Medvodoca izjasnili su se da će 120 obitelji izdvojiti ukupno 200 milijuna starih dinara za rekonstrukciju, modernizaciju i asfaltiranje cesta...« (»Uspio referendum u Medvodocu«, *Imotska krajina*, 15. svibnja 1973.)

¹⁶ Tim povodom Stipe Šuvar piše: »U novom društvenom poretku, za koji se i sam uspješno borio, seljak s neobičnom upornošću traži sebi novu perspektivu, očekuje budućnost bitno različitu od prošlosti. Možda njemu samome njegova nova stremjenja i nisu jasna, ali je njegova želja za promjenama neobično intenzivna. Pulsove novog društva i skalu vrednota na kojoj ono inzistira naročito dobro osjete mladi naraštaji seoskog stanovništva.« (Dr Stipe Šuvar, Jordan Jelić, Ivan Magdalenčić: *Društvene promjene i djelovanje komunističke u selu*, Zagreb, Agrarni institut, 1968, str. 15.)

ovo je bilo lako pridobiti agrarnog proletara — bezemljaša. No u nas je brojčano dominirao sitni seljak — posjednik koji se daleko teže okretao od zemlje. Za njega su bili potrebni opipljivi materijalni argumenti. Zato je u selu trebalo afirmirati vrijednosti novoga društva, demonstrirati njegove prednosti, aktivirati seljaštvo u preobrazbi sela. Zahvaljujući tome u veoma kratkom vremenskom razdoblju srušen je mit o seljakovoj fanatičnoj privrženosti zemlji i stvorena psihološka osnova za preobrazbu socijalno-ekonomske strukture sela. Stoviše, aspiracije seoskog stanovništva za promjenom socijalnog statusa rasle su znatno brže od društvenih mogućnosti za njihovo zadovoljavanje.

Naročito mladi ljudi pokazuju sklonost napuštanju poljoprivrednog zanimanja. Prema podacima Zore Steinman za 1961/62. godinu, 63,2% djece poljoprivrednika nastavljalno je školovanje drugog stupnja.¹⁷ Na osnovi općeg koeficijenta nastavljanja školovanja može se pretpostaviti da sada oko 80% djece poljoprivrednika u našoj republici nastavlja školovanje u školama drugog stupnja. Čak mnogi od onih koji su i ostali na posjedu žele preći u drugo zanimanje. Sa stajališta razvoja poljoprivrede, ova opća »okrenutost« od zemlje postaje veliki problem, jer u poljoprivredi ostaje tek rezidualna grupa onih koji nisu uspjeli naći drugi profesionalni put. Poljoprivredno se zanimanje, dakle, ne bira, nego se u njemu iz nužde ostaje.

O AKTUALNIM PROBLEMIMA NAŠEGA DANASNJEG SELA

Kao što se iz dosadašnjeg izlaganja dade naslutiti, cijeli ovaj burni razvoj ostavio je u selu raznorodne posljedice i otvorio mnoge probleme. Posvjedočilo se još jednom pravilo prema kojemu društveni progres otvara u najmanju ruku isto toliko problema koliko ih i rješava. Naravno, radi se o kvalitativno drugačijim problemima od onih kada se siromašno seljaštvo borilo za goli opstanak. Smatramo da su danas u selu, dugoročno gledano, posebno značajni ovi problemi: reorganizacija agrarne strukture odnosno daljnje podružljavanje poljoprivrede, obrazovanje i profesionalizacija poljoprivrednika, uključivanje poljoprivrednika u odlučivanje o društvenim poslovima, problem njihove socijalne sigurnosti, problem dostupnosti društvenih i ekonomskih institucija seoskom stanovništvu te problem prostornog planiranja. To ne znači da negiramo postojanje i značenje drugih problema u selu. Međutim, rješavanje ovih nabrojanih čini nam se ključnim za rekonstrukciju i daljnji socijalistički napredak našega sela.

O svakome od tih problema dat ćemo nekoliko napomena.

1. Danas je auktno stvarati takvu organizaciju poljoprivrede u kojoj će poljoprivrednici biti u stanju da što više, što bolje i što racionalnije proizvode, da zadovolje povećane društvene potrebe u poljoprivrednim proizvodima, da ostvare viši dohodak. Sadašnja su individualna gospodarstva malena i slabo produktivna. Uslijed deagrarizacije i starenja poljoprivrednika sve je više napuštenoga i slabo obrađenoga zemljišta. Mnogo je zemljišta u

¹⁷ Zora Steinman: »Utjecaj jedinstvene osnovne škole na orijentaciju u daljnjem školovanju«, *Stanovništvo* 1/1964, str. 26.

vlasništvu nepoljoprivrednika.¹⁸ Istovremeno, izvjestan manji broj poljoprivrednika nabavlja mehanizaciju i druga moderna sredstva rada, koja nameću stvaranje većih i produktivnijih proizvodnih jedinica, koja povećavaju potrebu za udruživanjem seljaka. Kako bi se prevladala postojeća sklerotična, slaboproduktivna i modernoj obradi neadaptirana struktura proizvodnih jedinica, nužno je osnažiti politiku širenja društvenog sektora, animirati kooperaciju, inicirati i potpomagati udruživanje poljoprivrednika. Ukratko: valja razvijati sve oblike društvenog i samoupravnog organiziranja individualnih poljoprivrednika.

2. U selu treba formirati dinamičan i proizvođan sloj profesionalnih poljoprivrednika — nosilaca robne proizvodnje. A da bi oni bili sposobni da prihvaćaju inovacije koje stalno pristižu u poljoprivredu i selo, da bi se u njih razvile sklonosti k oblicima modernog društvenog organiziranja proizvodnje, te da bi što uspješnije participirali u društveno-političkom životu na svim razinama, te poljoprivrednike je potrebno adekvatno obrazovati.

3. U dosadašnje su vrijeme poljoprivrednici tek simbolično zastupljeni u raznim organima društvenog odlučivanja, a minimalan ih je broj i u Savezu komunista. No njihovo se veće učešće u društvenom životu ne može postići administrativnom redistribucijom mandata i članstva. Tek će društveno i samoupravno organizirani poljoprivrednici biti u stanju da prezentiraju svoj interes, da delegiraju svoje predstavnike, da se uključe u SK. Kriza političke participacije poljoprivrednika proizlazi iz njihove slabe organiziranosti, izoliranosti i sl.

4. U procesu dezintegracije selo je izgubilo mnoge tradicionalne oblike društvenog života, solidarnosti i uzajamnosti. S druge strane, mehanizmi kolektivnog zbrinjavanja što ih razvija socijalističko društvo, zbog svog relativnog siromaštva, nisu u potpunosti obuhvatili seljačko stanovništvo. Uslijed deagrarizacije mladih naraštaja i slabljenja kohezione snage porodice, potrebe seljaka za socijalnom sigurnošću garantiranom od društva rastu iz godine u godinu. Poljoprivrednici traže pravo na potpunu zdravstvenu zaštitu, te pravo na mirovinu. U posljednje vrijeme društvo čini ozbiljne napore da napravi presudne korake u ostvarenju tih njihovih aspiracija. Stoga se može pretpostaviti da će u narednim godinama biti ostvareno potpuno zdravstveno, mirovinsko i individualno osiguranje poljoprivrednika¹⁹

5. Integracija sela u globalno društvo u velikoj se mjeri ostvaruje putem odgovarajućih društvenih i ekonomskih institucija. Te su institucije pretežno koncentrirane u gradskim naseljima, pa su seoskim stanovnicima relativno nedostupne, oni ih manje koriste. To, pored drugih faktora, djeluje na znatno manje školovanje seoske djece, na slabije učešće seoskih stanovnika u zdravstvenoj, rekreativnoj i svim drugim oblicima kolektivne potrošnje, čime se stvara svojevrsna prostorno — socijalna segregacija stanovništva.

¹⁸ Prema jednom našem istraživanju iz 1970. godine u selima Hrvatske, na uzoru od 1.746 individualnih gospodarstava, 1.098 domaćinstava je imalo kućedomaćina s 50 i više godina. Nadalje, pokazalo se da od tih gospodarstava potencijalnog muškog nasljednika — poljoprivrednika (osoba u domaćinstvu najmanje 10 godina mlađa od kućedomaćina) ima samo njih 21,6%, potencijalnog nasljednika — nepoljoprivrednika ima 24,6% gospodarstava; student, srednjoškolac ili član mladi od 14 godina bio je potencijalni nasljednik u 7,7% gospodarstava, dok je 46,1% takvih gospodarstava bilo bez potencijalnog muškog nasljednika (Vlado Puljiz: »Deagrarizacija stanovništva i agrarna politika« *Sociologija sela*, 39/1973, str. 103.)

¹⁹ Neke su općine, naročito one razvijene u kojima je malen broj poljoprivrednika, već ostvarile potpunu zdravstvenu zaštitu poljoprivrednika.

Postoji, dakle, potreba za disperzijom privrednih organizacija, škola, zdravstvenih i kulturnih ustanova, sportskih objekata u seoska naselja, posebno u ona veća i perspektivnija — u koja su došli ili će doći veliki urbani infrastrukturni sistemi, koja su stvarni ili potencijalni članovi vitalne aglomeracijske armature.

Međutim, znatan broj malih, zabačenih i slabo povezanih naselja neminovno će se ugasiti. Stanovništvo iz njih (zbog potrebe da se »primakne« mjestima rada, školovanja, liječenja, rasonode) seli se. Odvija se dakle velika prostorna preraspodjela stanovništva, a ona sa sobom nosi mnogo stihijskih elemenata.²⁰ Racionalno iskorištavanje cijelog republičkog prostora može se postići dugoročnom politikom dekoncentracije stanovništva, privrede i institucija.

ZAKLJUČAK

U poslijeratnom razvoju našega sela ostvaren je kvalitetan napredak u preobrazbi agrarne strukture, koji se ogleda u područstvljavanju poljoprivredne proizvodnje shvaćene u širokom smislu riječi; uslijed masovne deagrarizacije socijalno-ekonomska struktura seoskog stanovništva stubokom se izmijenila; zahvaljujući u prvom redu nepoljoprivrednim dohocima, znatno je porastao individualni i kolektivni standard seoskog stanovništva; seosko se stanovništvo dobro okrenulo od poljoprivrede, pa težeći za boljim uvjetima života, nastoji ostvariti nepoljoprivredne dohotke. U cjelini gledano, selo je znatno napredovalo, ali je relativno zaostajala poljoprivreda. Seosko stanovništvo želi koristiti većinu urbanih tekovina; stoga ono traži puteve što čvršće integracije u globalno socijalističko društvo.

Sve je ovo selu i cijelom našem društvu nametnulo probleme razvojne adaptacije koji se svladavaju postepeno, uz golem utrošak energija, uz povremene krize, ali s perspektivom stalnoga napretka.

Summary

SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN SR CROATIAN VILLAGES

The pre-war Croatian village was poor, over-populated and in debt. The peasant's only outlet from this difficult situation in his opinion was to enlarge his holding and remain in the village. National ideology gained form from these pre-war peasant illusions; the idyll of peasant life was preached while industrialization was scorned as a deviation of socio-economic development. Then during the critical historical Period, the Yugoslav Communist Party offered the peasantry a perspective of the industrial development and at the same time, sympathized with the peasants for fair land partitioning. That was the deciding point which led the peasantry to join the working class as an avant-garde movement and participate in the socialist revolution between 1941 and 1945.

Basic facts about the post-war development of the social and private agricultural sector in SR Croatia are presented. The social sector now maintains 15% of the cultivable land, while the private sector has 85%. However, the participation of the social sector in the overall production and market production is noticeably larger than its percentage of cultivable surface.

²⁰ Prema podacima popisa stanovništva 1971. godine u SR Hrvatskoj se broj stanovnika smanjio u 79% naselja, dok se demografski prosperitetnim pokazalo tek oko tisuću naselja.

However the overall changes in the socio-economic structure of the Croatian village are more significant than the process of socialization of agriculture.

Approximately 55.000 farmers left agriculture annually between 1961—1971. Because of this, the rural social structure became heterogeneous. About half of the rural population today are non-farmers and this number continues to rise.

The income and standard of living of the rural population has significantly increased. More than half of the income (56,2%) of the farm family is made off the farm. This non-agricultural income is mainly invested in homes and other basic household necessities. Thus, there has been a significantly higher post-war growth in the living standard of the rural population than in the growth of agricultural production.

There has been an essential change in the attitudes and values of the rural population, particularly among the younger generation, who wish to find non-agricultural professions. Eighty percent of the farm children continue their education.

The author believes that a modern and highly productive agriculture structure should be created in Yugoslavia through various forms of socialization. Furthermore, he believes that the leaders of this new agricultural structure should be a dynamic group of professional agriculturists. These farmers, (manufacturers of goods), should be part, now more than ever, of the social decision-making body. Society's responsibility is to offer the farmers the same social protection given to other members of society, above all health insurance and pension rates. The rural population should have freer access to social and economic institutions. In this way, rural life would become more attractive with definite advantages.

Резюме

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ДЕРЕВНИ В СР ХОРВАТИИ

В довоенный период деревня Хорватии очутилась в бедствии, в долгах, с избытком населения. Однако, выход из весьма сложных и затруднительных обстоятельств крестьянин видел только в возможности увеличения имущества и продолжении своего пребывания в деревне. На таких крестьянских иллюзиях и ошибочных представлениях в довоенный период у нас строилась и развивалась народническая идеология которая проповедовала крестьянам идеализированную жизнь сельских жителей выставляя индустриализацию в неблагоприятном свете как девияцию общественно-экономического развития. В критический момент нашей истории Коммунистическая партия Югославии раскрыла крестьянам перспективу промышленного роста и одновременно пошла на встречу крестьянскому сознанию правды о перераспределении земли. Этот решающий момент вовлек крестьян и рабочих как передовой и массовый фактор в социалистическую революцию 1941—45 гг.

В статье приводятся и основные хозяйства в СР Хорватии в послевоенный период. В данный момент общественный сектор располагает 15% обрабатываемой почвы а единоличный сектор — 85%. Однако участие общественного сектора в общей производительности и продукции для рынка значительно выше чем в обрабатываемых почвах.

Изменения в социально-экономической структуре деревни в СР Хорватии оказались более значительными от назначенного процесса обобществления сельского хозяйства. В период 1961—1971 гг. 55 тыс. человек в год покидали сельское хозяйство. Благодаря этому социальная структура деревни разнообразилась. В нынешнее время, приблизительно половину сельского населения составляют лица работающие вне этого сектора и их численность неуклонно повышается.

Значительное повышение обнаружено в доходе и жизненном уровне сельского населения. Больше одной половины доходов (56,2%) домохозяйства обладающего земельным участком, осуществляется вне этого домохозяйства. Эти

внешние, осуществленные вне сельского хозяйства доходы, в первую очередь вкладываются в жилплощади и другие элементы жизненного уровня. Поэтому в послевоенный период у нас отмечены более высокие темпы роста жизненного уровня чем сельскохозяйственного производства.

Существенные изменения в поведении и ценностях сельского населения заключались в обороте от земли и стремлении к другим ценностям. Это особенно наглядно у молодого поколения которое во что бы то ни стало, стремится найти занятие вне сельскохозяйственного сектора. 80% детей сельскохозяйственных работников после начальной школы продолжает учиться и получает среднее образование.

Автор считает необходимым создать в нашем сельском хозяйстве, через разные виды обобществления, такую структуру которая станет основой современного и высокопроизводительного сельского хозяйства. По мнению автора носителями этого нового сельского хозяйства должны быть динамичные слои профессиональных сельскохозяйственных работников. Эти сельскохозяйственные работники и производители должны гораздо больше включаться в органы общественного принятия решений. Кроме того, задача общества заключается в полном обеспечении сельскохозяйственных рабочих в смысле общественной защиты и обеспечении которыми пользуются другие слои населения — в первую очередь здравоохранением и пенсионным обеспечением. Сельскому населению надо приблизить и сделать более доступным разные общественные и экономические учреждения. Таким образом сельское пространство оказалось бы более привлекательным и интересным для жизни и пребывания в нем, а наряду с этим обнаружались бы и другие преимущества этого сектора.